

УДК 324.7 (477)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE GENERAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS IN THE CONSTITUTION OF UKRAINE

Кириченко В.М.,

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та права
Запорізького національного технічного університету*

Соколенко Ю.М.,

*асистент кафедри політології та права
Запорізького національного технічного університету*

У статті висвітлюються історичні умови прийняття Загальної декларації прав людини, її значення для кожної людини та людства в цілому. Підкреслюється, що Загальна декларація за роки існування перетворилася з політичної декларації на документ політико-правового характеру, більшість її положень конкретизувалися і деталізувалися у міжнародно-правових актах у сфері прав людини та конституціях багатьох держав світу та були імплементовані до Конституції України. Водночас звертається увага на неузгодженість деяких норм Конституції України з відповідними положеннями Загальної декларації та необхідність її подальшого науково-теоретичного переосмислення.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, міжнародно-правові акти, Конституція України, права і свободи людини, імплементация, стандарти прав людини.

Постановка проблеми. Загальна декларація прав людини має форму резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН), що складається з преамбули і 30 статей, у яких проголошено концепцію прав людини та встановлено стандарти прав людини, досягнення яких повинні прагнути всі народи і всі держави. Якщо до прийняття Декларації права людини були предметом уваги та справою лише національного права, то після її ухвалення вони стали предметом уваги і справою міжнародного права, переставши бути тим, що ґрун-

тується на договорі між державою та її громадянами.

Як зазначив П.М. Рабінович, тільки Загальна декларація прав людини стала віхою всесвітнього рівня, якій немає аналогу, – вона поклала початок планетарному визнанню прав людини усіма державами і народами. Тільки від неї розпочався відлік процесу формування в системі міжнародного права галузі прав людини. Тільки вона стала дороговказом правового прогресу людства. У цьому й полягають її історична винятковість і унікальність [1, с. 40].

Вирішення проблемних питань імплементації положень Загальної декларації та інших міжнародно-правових актів у сфері прав людини посідає чільне місце в дискусіях наукового середовища та є об'єктом конституційно-правового регулювання законодавства України. І тому без розкриття сутності Загальної декларації неможливо вирішити один із аспектів наукової методології – проаналізувати якість впровадження її положень до Конституції України та зробити висновок про їх належне виконання в правозастосовній практиці.

Аналіз дослідження проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження теми стали Загальна декларація прав людини та інші міжнародно-правові акти у сфері прав людини, а також праці вітчизняних і зарубіжних учених багатьох галузей суспільствознавства та юридичних наук. Оскільки цілі Загальної декларації не досягнуті, вона і нині повною мірою зберігає свою актуальність і потребує подальшого науково-теоретичного переосмислення та здійснення практичних заходів, спрямованих на ефективізацію її положень.

Мета статті – на основі ґрунтовного аналізу наукових праць висвітлити історичні обставини ухвалення Загальної декларації прав людини, імплементацію її положень до Конституції України та проблеми реалізації ряду прав, передбаченого міжнародно-правовими актами.

Виклад основного матеріалу. 70 років тому на 183 пленарному засіданні сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбувалася в Парижі 10 грудня 1948 р., була прийнята Загальна декларація прав людини, котра стала історичною відповіддю нацизмові, засудженому на Нюрнберзькому процесі після закінчення Другої світової війни, а також першим універсальним міжнародним актом, у якому держави світової спільноти узгодили, систематизували та проголосили основні права

і свободи, що притаманні всім націям і повинні бути надані кожному члену людської сім'ї. Як слушно зауважив В.Ф. Погорілко, «Загальна декларація – це акт самозбереження людства, реакція на фашизм, тоталітаризм, диктатуру і подібні негативні явища, згубні для людини і людства, і водночас це якісно новий людський вимір, нова міра гідності людини, новий рівень людської свідомості і буття, нижче якого людина не повинна сходити, оскільки там може бути інший світ – нелюдський, з погляду сучасної людини» [2, с. 7].

Слід нагадати, що Українська РСР була однією з 56 держав-членів ООН, які брали участь в обговоренні та прийнятті Загальної декларації прав людини, хоча вона разом із Білоруською РСР, Південно-Африканською Республікою, Польщею, Саудівською Аравією, СРСР, Чехословаччиною і Югославією утрималася під час голосування цього акта. Це було пов'язано насамперед із тим, що в колишньому СРСР на законодавчому рівні була закріплена пануюча в юриспруденції ідея пріоритету держави над особою, яка розглядалася з позиції державних інтересів, і саме тому держава визначала обсяг прав і свобод людини і громадянина. Ще напередодні прийняття Загальної декларації голова делегації СРСР А.Я. Вишинський висловив ставлення «соціалістичних країн» до прав людини як до «пишної фразеології» [3, с. 370]. Таке ставлення до прав людини було властиве тоталітаризованому політичному режиму, який існував у нашій країні в попередні часи [4, с. 92].

Але незважаючи на різні філософські, ідеологічні та релігійні погляди представників держав – учасників ООН, їхні правові системи та інші чинники, що не дозволяли їм порозумітися щодо багатьох положень Загальної декларації, зрештою ці суперечності були подолані в такий спосіб: принци-

пові положення для багатьох держав у тексті документа намагалися не уточнювати та не давати визначення багатьом поняттям, тобто положення повинні були мати загальний характер. Шукаючи компроміс, сторони виходили з позиції різного тлумачення цих положень і способів здійснення певних прав. Внаслідок здійсненої дворічної роботи, яку провели делегації багатьох держав, Загальна декларація була ухвалена 48 голосами держав – членів ООН при 8 тих, що утрималися, тож згідно зі статутом ООН вважається прийнятою одностайно.

Хоча політична за своєю сутністю Загальна декларація прав людини як така не є договором чи конвенцією, котрі в рамках міжнародного права накладають на державу-сторону спеціальний юридичний обов'язок, вона відображає загальну домовленість народів світу і є зобов'язанням для членів міжнародного співтовариства. Слід зазначити, що за роки існування Загальна декларація прав людини перетворилася із політичної декларації на документ політико-правового характеру, тому що більшість її положень ввійшли й отримали свій подальший розвиток у конституціях багатьох держав світу, на них посилаються міжнародні організації під час прийняття своїх рішень. Також Загальна декларація є одним із базових документів для випадків, коли ведеться дискусія стосовно стану прав людини в конкретній державі. Тобто, заперечення її юридичного характеру не означає, що вона не має жодної цінності чи історичної ваги. Вона була й лишається засадничою для захисту прав і свобод людини у всьому світі.

Саме таку позицію висловила Венеційська Комісія, зазначивши: «Хоча Всесвітня Декларація не є юридично зобов'язальною, більшість її приписів розглядаються як такі, що відображають норми звичаєвого міжнародного права» [5, с. 250]. І тому не менш як

90 національних конституцій, прийнятих після 1948 р., містять перелік фундаментальних прав, які або відтворюють положення Загальної декларації, або включені до них під її впливом [6, с. 8]. Наприклад, у п. 2 ст. 10 Конституції Іспанії зазначено: «норми, що пов'язані з основними правами й обов'язками, закріпленими в Конституції, відповідають Загальній декларації прав людини, міжнародним договорам і угодам з цих питань, ратифікованим Іспанією» [7, с. 373], у п. 1 ст. 4 Конституції Молдови: «конституційні положення про права і свободи людини тлумачаться та застосовуються відповідно до Загальної декларації прав людини» [8, с. 290], а в ст. 5 Конституції Андорри закріплено, що «Загальна декларація прав людини інтегрована в андоррський юридичний порядок» [9, с. 228]. Але найбільш це помітно в конституціях країн Східної Європи та держав – колишніх союзних республік Союзу РСР [2, с. 8].

Варто наголосити, що в Конституції України достатньо широко репрезентовані права людини, які змістовно кореспондуються та корелюються з положеннями Загальної декларації прав людини та рядом міжнародно-правових актів, які конкретизують і деталізують її. Це, насамперед, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які Україна ратифікувала ще за радянських часів. Тобто, в другому розділі Конституції України права і свободи людини і громадянина закріплені в повному обсязі. І якщо порівняти норми, в яких вони закріплені, з найважливішими міжнародно-правовими актами у сфері прав людини, то необхідно відзначити не тільки збіг загальних підходів, а й схожість багатьох конкретних норм. Такий підхід українського законодавства пояснюється тим,

що Українська держава є частиною міжнародного співтовариства і визнає цінності людської цивілізації, а також тим, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (ч. 1 ст. 9 Конституції України) [10]. Таким чином, Україна, обравши шлях демократичного розвитку та визнавши Загальну декларацію прав людини і принципи дотримання прав людини, закріплені в універсальних міжнародних і регіональних правових актах у сфері прав людини, все впевненіше входить до європейського правового простору.

Вітчизняний законодавець під час розроблення нової Конституції України, відмежовуючись від скомпрометованих зверхніх підходів до феномену прав людини, що були складовою частиною соціальної практики в колишньому СРСР, а також у країнах т. зв. соціалістичного табору, не тільки закріпив у Конституції України нову концепцію прав людини і розширив коло конституційних прав і свобод, а й розташував їх у тій послідовності, в якій вони історично зароджувалися та розвивалися.

На підставі ґрунтовного аналізу змісту і форми закріплення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина Ю.В. Кириченко стверджує, що майже всі статті розділу II Конституції України тією чи іншою мірою відбивають зміст і порядок розташування прав і свобод, аналогічний тому, який є характерним для універсальних міжнародно-правових актів у сфері прав людини. І далі вчений наводить приклади того, як Україна включила до своєї Конституції чимало нормативних приписів, які змістовно чи навіть текстуально відтворюють відповідні положення Загальної декларації прав людини. Так, ст. 1 Декларації, в якій йдеться про те, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах», має свій змістовний аналог у ст. 21 Кон-

ституції України; припис ст. 3 про те, що «кожна людина має право на життя, свободу й особисту недоторканність» – відповідно в ст. 27 та 29 Конституції України, припис ст. 5 про те, що «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» – у ст. 28 Конституції, припис ст. 7 про те, що «всі люди рівні перед законом» – у ст. 24 Конституції, припис ст. 12 про те, що «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його життя, таємницю його кореспонденції» – у ст. 30, 31, 32 Конституції тощо [11, с. 92–93]. Тобто, статті розділу II «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина» Конституції України, на думку багатьох українських науковців, у цілому витримують логіку викладення, яку запроваджено в Загальній декларації, а також засвідчують націленість нашої держави на сприйняття та реалізацію міжнародних стандартів у відповідній сфері [12, с. 186–187, 192; 13, с. 11–12]. Про це свідчили й неодноразові офіційні висновки міжнародних експертів під час підготовки проекту нової Конституції України, які вважали цей проект взірцем в імплементації міжнародно-правових актів із прав людини і насамперед Загальної декларації прав людини, – з погляду повноти системності прав людини, їх пріоритетів, гарантованості і чіткості, недвозначності.

Але незважаючи на зазначене і на те, що окремі положення розділу II Конституції України порівняно з відповідними положеннями міжнародно-правових актів сформульовані більш актуально та юридично точно, слід констатувати, що деякі з них є надмірно абстрактними та неповною мірою відповідають сучасним загальносвітовим і європейським стандартам; також залишається проблематичною реалізація

ряду соціальних і культурних прав, передбачених Загальною декларацією. Наприклад, зміст ст. 48 у формулюванні, закріпленому в тексті Конституції України, на думку П.П. Шляхтуна, надає праву декларативного характеру [14, с. 189–190]. Тобто держава на конституційному рівні не бере на себе жодних зобов'язань щодо реалізації цього права та не передбачає взагалі ніякої юридичної відповідальності за його порушення.

Крім того, порівняльний аналіз положень Загальної декларації прав людини та міжнародних пактів і відповідних статей Конституції України свідчить про наявність прогалин, неузгодженість, непослідовність, а також про істотні внутрішні суперечності окремих норм Конституції, що знижує її правозахисну силу та потенціал. Наприклад, ч. 1 ст. 2 Загальної декларації прав людини передбачає, що «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища», а в ст. 7: «Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом» [15, с. 8–9]. Водночас у ч. 1 ст. 24 Конституції України закріплено, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [10]. Тобто, використання такого формулювання підкреслює визнання закріплених у Конституції України прав і свобод не за кожною людиною, яка перебуває на її території, незалежно від того, чи є вона громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, а тільки за громадянами України.

Також слід констатувати, що сучасна Україна, незважаючи на деякі її здобутки у забезпеченні прав людини, відображених у Загальній декларації та

інших актах ООН, «поки що не належить до тих держав, які є лідерами у цій справі» [1, с. 39]. І тому закріплене в ч. 1 ст. 3 Конституції України положення про те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [10], є швидше виявом намірів і цілей держави, ніж юридично захищеним нормативом. Це виявляється, насамперед, у таких явищах, як: 1) незабезпеченість права кожної людини на життя в умовах збільшення злочинних проявів у суспільстві; 2) порушення принципу рівності всіх перед законом і судом, що виявляється в умовах поглиблення соціальної й економічної диференціації суспільства, наявність фактів дискримінації прав людини за національними, релігійними, майновими, статевими, мовними та іншими ознаками; 3) неефективність судової системи, яка майже недоступна багатьом громадянам держави, дорожнеча адвокатських послуг, невиконання багатьох рішень судів тощо; 4) зловживання свободою слова, друку й інформації, особливо засобами масової інформації, коли грубо порушуються права людини щодо недоторканості приватного та сімейного життя, коли пропагується дискримінація, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі тощо; 5) незадовільна соціальна захищеність людей, коли держава не виконує свої обов'язки щодо своєчасної виплати заробітної плати, соціальної компенсації тощо; 6) повсюдне порушення одного з основоположних прав людини – права на працю та інші трудові права; 7) порушення прав кожної людини на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, а також на соціальний захист, охорону здоров'я та медичну допомогу; 8) низька правова культура та правова свідомість різних прошарків населення,

в т. ч. посадових осіб усіх рівнів державних органів влади, панування правового нігілізму, неповага до Конституції, законів України та до відповідних державних інститутів; 9) неадекватна реакція, а часом і бездіяльність, державних і недержавних структур на порушення прав і свобод людини.

Висновки. Отже, історична винятковість і унікальність прийняття 70 років тому Загальної декларації прав людини полягає в тому, що в цьому документі викладена концепція прав людини, яка з категорії національних систем права (передовсім європейських країн) стала юридичною категорією міжнародного права, а також встановила стандарти прав людини, до досягнення яких повинні прагнути всі народи і всі держави. За роки існування Загальна декларація перетворилася з політичної декларації на документ політико-правового характеру, що здійснив величезний вплив на демократизацію внутрішнього життя багатьох держав, у т. ч. й України, яка,

визнавши Загальну декларацію прав людини та включивши до своєї Конституції чимало нормативних принципів, котрі змістовно чи навіть текстуально відтворюють її положення, все впевніше входить до європейського правового простору.

Водночас, незважаючи на широку номенклатуру закріплених у Конституції України прав і свобод людини і громадянина, деяка частина з них неповною мірою відповідає сучасним загальносвітовим і європейським стандартам, залишається проблематичною реалізація і захист ряду прав, передбачених Загальною декларацією, особливо соціальних і культурних, значна частина яких нині є символічною. Оскільки цілі Загальної декларації прав людини повністю не досягнуті, вона донині зберігає свою актуальність та потребує подальшого науково-теоретичного переосмислення і здійснення практичних заходів, спрямованих на ефективізацію її положень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рабінович П. Загальна декларація прав людини і Україна. Вісник Академії правових наук України. Харків, 1998. № 4. С. 34–43.
2. Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. Право України. Київ, 1999. № 4. С. 7–9.
3. Вышинский А.Я. Вопросы международного права и высшей политики. Москва: Юриздат, 1951.
4. Конституційно-правові засади становлення української державності: колективна монографія / за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Тодики. Харків: Право, 2003. 328 с.
5. Головатий С. Про людські права: лекції. Київ: Дух і Літера, 2016. 760 с.
6. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / под общ. ред. Е.А. Лукашевой. Москва: Изд-во НОРМА-ИНФРА-М, 2002. 435 с.
7. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва: Издат. НОРМА-ИНФРА-М, 1997. 816 с.
8. Конституции стран СНГ и Балтии: учеб. пособ. / сост. Г.Н. Андреева. Москва: Юристь, 1999. 640 с.
9. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
10. Конституція України: станом на 04 травня 2017 р.: відповідає офіц. тексту. Київ: Алерта, 2017. 80 с.
11. Кириченко Ю.В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: монографія. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 540 с.
12. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

13. Шаповал В., Крижанівський С. Конституція України 1996 р. і права людини: питання державно-правової теорії. Український часопис прав людини. 1996. № 3–4. С. 7–14.

14. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. Київ: Освіта України, КНТ, 2008. 592 с.

15. Права людини: міжнародні договори Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи / упоряд. В. Павлик, В. Тесленко. Київ: Факт, 2001. 152 с.

В статье освещаются исторические условия принятия Всеобщей декларации прав человека, ее значение для каждого человека и человечества в целом. Подчеркивается, что Всеобщая декларация прав человека за годы своего существования превратилась из политической декларации в документ политико-правового характера, большинство ее положений конкретизировались и детализировались в международно-правовых актах в сфере прав человека и конституциях большинства государств мира и были имплементированы в Конституцию Украины. Одновременно обращается внимание на несогласованность некоторых норм Конституции Украины с соответствующими положениями Всеобщей декларации и необходимость ее дальнейшего научно-теоретического переосмысления.

Ключевые слова: Всеобщая декларация прав человека, международно-правовые акты, Конституция Украины, права и свободы человека, имплементация, стандарты прав человека.

The article covers the historical conditions of acceptance. The Universal Declaration of Human Rights, its significance for every person and humanity as a whole. It is emphasized that the General Declaration for years of existence has turned from a political declaration into a political and legal document, the majority of its provisions were specified and detailed in international legal acts in the field of human rights and constitutions of many countries of the world, including those implemented in the Constitution of Ukraine. At the same time, attention is drawn to the inconsistency of certain norms of the Constitution of Ukraine with the relevant provisions of the Universal Declaration and the need for its further scientific and theoretical rethinking.

Key words: Universal Declaration of Human Rights, international legal acts, Constitution of Ukraine, human rights and freedoms, implementation, human rights standards.
